

Vakıflar Dergisi

Yıl: 2009 - Sayı: 32

Osmanlı Şer'i Mahkemesi Kayıtlarının Ortadoğu Sosyal Tarihi Açısından Kullanımı: Yeniden Değerlendirme**

Özellikle XVI. yüzyıldan bu yana şer'i mahkeme kayıtları Osmanlı İmparatorluğu ve imparatorluğun eyaletlerinin sosyal kültürel ve ekonomik tarihi açısından en önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Bu kayıtlar ekonomik tüketim, tarımsal ilişkiler, ailelerin durumu, sosyal tabakalaşma, suç ve yerel politika gibi pek çok konu üzerine paha biçilmez malzemeler içermektedir. Ayrıca bu kaynaklar geniş bir coğrafi alanı kapsayıp yüzyılları içerirken araştırmacılar tarafından sık sık tekil ve homojen bir kaynak olarak kabul edilmiş ve olayların basit açıklamaları olarak kabul görmüştür.

Bu denemede şer'i mahkeme kayıtlarının karmaşık bir kaynak olduğu ve araştırmacıların bu kayıtların itibari değeri anlamında içerdiği bilgiyi kabul ederken tedbirli olmaları gerektiği tartışılmıştır. Bu kayıtlar toplumun kesin olmayan istatistiksel temsilinden, İslami kanun ve düzenin önyargılı temsiline ve gerçekliğin basit yansıması olan sınıflandırmaya karşı çıkar. Farklı coğrafi alanlar ve farklı zaman periyodları arasındaki karşılaştırmalar ve aynı döneme ait şer'i mahkemelerle ilgili tamamlanmış alan çalışmaları, kayıtlar ve kayıtların iddia olarak naklettikleri gerçeklik arasındaki muhtemel uzaklığı gösterir.

Dror ZE'EVİ
Ben-Gurion Üniversitesi, Negev
Çeviri: Erol PATAN
VGM Vakıf Uzman Yardımcısı

Tarihçiler 25 yıldan uzun bir süredir Osmanlı şer'i mahkeme kayıtlarını Ortadoğu tarihi kaynağı olarak sistemli bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu süreçte siciller (sicilat) olarak bilinen kaynaklar XVI. yüzyıl başlangıcından XX. yüzyılın başına kadarki sosyal ve kültürel tarih için elimizdeki en önemli kaynak haline gelmiştir. Bugün Osmanlı toplumu, kültürü ve ekonomisini çalışan bir akademisyen için sicilleri görmezden gelmek düşünülemez. Maşrik'ten Magrib'e (doğudan batıya), Balkanlar'dan Arap Yarımadası'na, yazarların mahkeme kayıtlarını kapsamlı olarak kullandığı yüzlerce makale ve kitap yazılmıştır. Osmanlı toplumu hakkındaki düşüncelerimizin pek çoğu tekrar değerlendirilmiştir. Bazı durumlarda Osmanlı tarihi bütünüyle tekrar şekillenmiştir ve hala da şekillenmeye devam etmektedir.¹

Örneğin, Osmanlı kadınının tarihi büyük ölçüde Osmanlı şer'iye sicil kayıtlarında bulunan malzeme temel alınarak değiştirilmiştir. Önceleri ezilmiş ve sömürülmüş olarak nitelendirilen erken modern dönem Müslüman kadınları, tozlu mahkeme kayıtlarından yeniden keşfedilmiş, mallarının kontrolünde görece bağımsız oldukları ve sosyal ve ekonomik işlerin içinde aktif olarak yer aldıkları görülmüştür.² Yalnızca hükümet ve elitlere ait olduğu düşünülen tarımsal arazinin, içinde köylülerin, bazen bütünüyle özel mülkiyete varan, özel hak ve imtiyazlarının olduğu daha karmaşık bir sistemin parçası olduğu şimdi anlaşılmaktadır.³ Aynı durum yerel politika, ekonomik ilişkiler ve kentsel tarih gibi diğer çalışma alanlarını da kapsar.⁴

* Bu çalışmanın temelini 1995 yılında Hayfa Üniversitesi'nde sicil çalışmaları üzerine düzenlenen seminerde yapılan konuşma oluşturmaktadır. Kaynaklarının içeriğini ve niteliğini yeniden tetkik etme fırsatı verdikleri için Iris Agmon ve Avner Giladi'ye teşekkür etmek istiyorum. Değerli görüşleri ve anlayışı için İdo Shahav'a, Islamic Law and Society'nin editörlerine ve bu çalışmayı okuyup yorumları ve önerileriyle katkıda bulunanlara da ayrıca teşekkür ederim.

* Bu makale Law and Society" Vol. 5, No: 1, February 1998" Dergisinde yayınlanmıştır.

¹ Sicillere dayalı çalışmaların günümüzdeki sayısı detaylarıyla verilemeyecek kadar fazla olsa da bu tip çalışmalara örnek olarak verilebilecek ve daha önceden yayımlanmış bazı faydalı ve açıklayıcı çalışmalar arasında: Abdul Karim Rafeq, "The Law Court Registers and their Importance for a Socio-economic and Urban Study of Ottoman Syria" in Dominique Chevallier (ed.), L'Espace Social de la ville Arabe (Paris 1979), 51-58; Jon E. Mandaville "The Jerusalem Shari'a Court Records as a Supplement and Complement to the Central Ottoman Archives" in M. Sharon (ed), Studies on Palestine During the Ottoman Period (Jerusalem, 1975); Bishara Doumani, "Palestinian Islamic Court Records: A Source for Socioeconomic History" Middle Eastern Studies Association Bulletin, 19 (1985), 155-72) Bu denemede esas olarak kendi çalışmamda kullandığım makalelere ve kitaplara atıfta bulundum.

² Bkz. örneğin Ronald Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records- The Shari'a Court of Anatolian Kayseri," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18 (1975)53-114; Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700," *International Journal of Middle East Studies*, 12(1980), 231-44; Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century* (New York, 1989), özellikle. 202-08; Judith Tucker, *Women in the Nineteenth Century Egypt* (Cambridge, 1985); a.e., "Marriage and Family in Nablus, 1720-1856: Towards a History of Arab Muslim Marriage," *Journal of Family History*, 13 (1988), 165-79; Iris Agmon, "Women and Society: Muslim Women, the Shar'i Court and the Society of Jaffa and Haifa under late Ottoman Rule (1900-1914)" (yayınlanmamış doktora tezi, the Hebrew University, 1994); a.e., "Muslim Women in Court according to the Sijill of Late Ottoman Jaffa and Haifa: Some Methodological Problems," in Amira el-Azhari Sonbol (ed.), *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History* (New York, Syracuse University Press, 1995); Anna Würth, "A Sana'a Court: the Family and the Ability to Negotiate," *Islamic Law and Society* 2:3 (1995), 320-40; Dror Ze'evi "Women in the 17th Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspectives," *International Journal of Middle East Studies*, 27(1995), 157-73.

³ Kenneth Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt, 1740-1858* (Cambridge, 1992); Haim Gerber, *The Social Origins of the Modern Middle East* (Boulder, Co., 1987); Baber Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent: the Peasants' Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods* (London, 1988); Dror Ze'evi, *An Ottoman Century: the District of Jerusalem in the 1600s* (Ithaca, SUNY Press, 1996), 115-39.

⁴ Cf. Andre Raymond, *Artisans et commerçants du Caire au XVIIIe siècle* (Damas, 1973-74); idem, "Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo," *British Journal of Middle East Studies*, 18 (1991), 16-36; Amnon Cohen, *Economic Life in Ottoman Jerusalem* (Cambridge, 1989); Amy Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth century Jerusalem* (Cambridge, 1994); Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*; Mahmud Yazbak, *Haifa at the end of Ottoman Rule* (Leiden, forthcoming); Ze'evi, *An Ottoman Century*.

Bazı kayıtların gerçekliği, istatistiksel örneklerin geçerliliği veya çeşitli olay zincirlerinin yeniden yapılandırılması hakkında çeşitli şüpheler uyanmıştır.⁵ Fakat çalışmaların çoğunluğunda siciller neredeyse gerçeğin saydam kayıtları, toplum ve kültürü tam olarak yansıtan kaynaklar olarak kabul edilir. Bunun yanında, sicil kayıtları dört asırlık bir dönemi kapsamalarına ve Osmanlı imparatorluğunun iyi savunulmuş bölgeleri boyunca yüzlerce noktada bulunabilmelerine rağmen, hala naifçe her yerde ve bütün zamanlarda, aynı belgesel değer, aynı edebi kurallar ve aynı kanunlarla tek ve homojen kaynaklar olarak kabul edilir.⁶

Burada tarihsel varsayımların yanlışlarını ayrıntılı olarak ele almaya gerek yoktur. Bütün kaynaklar, içerisinde sosyal “gerçekliğin”, bir dizi önyargının, çağdaş düstur ve simgelerin, üslup ve mecazların, yayınevi ve editör müdahalelerinin yazılı bir kaynak oluşturmak amacıyla harmanlandığı karmaşık bir anlam örüntüsüdür.⁷ Her nasılsa bu tür problemlerden muaf olduğuna inanılmasına rağmen, siciller de farklı değildir. Bu makalede, araştırmanın devam edebilmesi için, kaynağın derinlemesine anlaşılmasının elzem olduğu bir safhaya ulaştığımızı iddia etmekteyim. Böyle bir anlayış, akademisyenlerin sosyal, politik ve ekonomik tarihi kaleme alma yöntemlerini geliştirici araçlar sunmanın ötesinde, aynı zamanda başlı başına bir amaçtır: Kâtiplerin, kadıların sürekli değişen ihtiyaç ve kavrayışlarına hizmet etmek adına farklı dönemlerde farklı şeriat mahkemelerinde üzerinde oynadıkları ve yeniden ürettikleri mekanizmalara yönelik daha derin bir algı.

İlerlemeden önce, çoğu vakada sicillerin kanuni kayıtlardan bazen daha az ve bazen daha çok olduğunu belirtmek önemlidir. İkincil eserden alıntı yapılan örneklerle muhakeme edildiğinde, siciller başka sistemlerdeki benzer belgelerden bizim farz ettiğimizden daha az hukuki bilgi içermektedir. Yasalara veya kaynaklara dair herhangi bir atıf bulmak zordur ve okuyucu, hükümlerin yasal dayanaklarına dair muğlâk fikirlerle baş başa bırakılır. Ancak bu, vakaların yürürlükte olan yasalara ve süreçlere göre karara bağlanmadığı anlamına gelmez ve kesinlikle kararların keyfi kadı kararları olduğunu ima etmez.⁸ Hatta bu vakaların çoğu için elimizdeki kanıtlar olan bu kayıtlar nadiren kadının karara ulaştığı yasal mantık sürecine dayanır. Bu tarz detayların siciller için gereksiz kabul edildiği şüphesizdir. Şimdi, sicillerin yasal sürece ışık tutmadığı gerçeği bazı akademisyenleri sicilleri esasen geleneklerin bir yansıması olarak neticelendirmelerine itmiştir. Öte yandan, benim iddiam durum tam tersi de olabilir, yani, yasal yönden dikkatlice oluşturulmuş olan sicillerdeki hikâyeler okuyucu tarafından görülemez de kayıtların özüdür. Başka bir ifade ile kayıtlar olayları asıl geliştiği şekilde göstermek yerine yasal doktrinler ve uygulamalarla tutarlı bir şekilde tartışır. Çünkü mahkeme kararlarının yasal dayanakları genelde belirsiz bırakılmıştır ve Layish’in de gösterdiği gibi şeriat dışındaki diğer yasal sistemleri de temsil edebilir, sicil üzerine yapılan bir çalışmanın “tarihsel” ve “normatif-kuralcı” yaklaşımlar arasın-

⁵ Eleştirilerin bazıları aşağıdaki makalelerde bulunabilir: James Reilly, “Shari’a Court Registers and Land Tenure around Nineteenth Century Damascus,” *Middle Eastern Studies Association Bulletin*, 21 (1987), 164, Reilly sicildeki örneği sorgulamakta, eğer kayda geçmemiş işlemler kayıtlarda olanlarla benzer ise örnek geçerlidir diyerek sonuca bağlamaktadır; Ronald Jennings, “Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th Century Ottoman Kayseri,” *Studia Islamica*, 50 (1979), 151-84. Jennings, kayıtlara bakarak Kayseri’deki kadıların durumunu inceledikten sonra yetkilerinde bazı sınırlamalara rağmen on yedinci yüzyıl mahkemelerinin hukuka göre hareket etmede tutarlı bir kararlılık gösterdikleri sonucuna varmaktadır.” Ayrıca bkz. Iris Agmon, “Women and Society”, 32-94.

⁶ On the documentary and “worklike” aspects of sources, bkz. Dominick LaCapra, “Rethinking Intellectual History and Reading Texts,” a.e., *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language* (Ithaca: Cornell University Press, 1983), 23-71.

⁷ Bkz., hukuki kaynaklarla ilişkili olarak, James Boyd White, *Justice as Translation: An Essay in Cultural and Legal Criticism* (Chicago: University of Chicago Press, 1990), x-xi.

⁸ Weberyan “kadı-adalet” kavramı birçok akademisyen tarafından ikna edici bir şekilde yürütülmüştür. İlginç bir tartışma için, bkz. David S. Powers, “Kadijustiz or Qadi-Justice? A Paternity Dispute from Fourteenth-Century Morocco,” *Islamic Law and Society*, 1 (1994), 332-66.

daki farklar üzerine bir çalışma olması da güçtür.⁹ İkisi arasındaki sınır fark edilemeyecek ölçüde siliktir. Tartışmamız kaynakları kendi bütünlüğü içerisinde kapsamalıdır ki bunlar birkaç yasal sistem grubu, sosyal normlar, formüller, benzetmeler ve kayıtlı olaylardır.

Sicillere dayalı tarihsel araştırmalar kullanılan metodolojiye göre üç temel kategori ya da tekniğe ayrılabilir: nicel(kantitatif) tarih, hikâyeci tarih ve mikrotarih. Bu metodolojilerin her biri bu mahkeme kayıtlarını okumak, onlardan bilgi toplayıp bu kayıtlar içinden eleme yapmak için değişik bir stratejiye gereksinim duyar. Her biri farklı bir araştırma alanı ve farklı bir tarz gerektirir ve bizi özel bir sonuca götürme çabasıdır.

Mahkeme kayıtlarına dayalı hemen her çalışma bu tarih yazımı modellerinden en az birini kullanır. Geçmiş olabildiğince tam ve detaylı olarak yeniden inşa etme çabasıyla bunlardan birçoğu ikisini, bazıları da her üçünü de kullanır. Fakat bu kategorilerin her biri ileride değişik problemler doğuracağı için, günümüz sicil araştırmalarının problemli yönlerini özetlemeden önce bu kategorileri ayrı ayrı ele almalıyız.

Mahkeme Kayıtlarının Sayısallaştırılması

Kantitatif tarih kaynak materyallerin istatistiksel işlemine dayanır. Örnek bir veritabanı tanımlanır ve sonra toplanan veriler sayısal sonuçlar sağlamak için, günümüzde daha çok bilgisayar yardımıyla işlenir. Hikâyeci tarihte olduğu gibi, kantitatif metotlar tarihsel ilgilerin birçok alanına uygulanabilmesine rağmen, daha çok sosyal ve ekonomik araştırmalar için kullanılır ve kültürel ve siyasi tarih alanına nadiren girer. Ölçme-merkezli sicil araştırmaları geniş bir veri tabanı ve tercihen (fakat zorunlu olamadan) benzer tipte kayıt gerektirir. Evlilik ve mehir kayıtları; toprak ve ev satış kayıtları; meslek

çeşitlerine atıfta bulunan kayıtlar veya miras defterleri kantitatif tarihçilerin aradıkları kaynak materyallerdir.

Bu kaynaklar en doğal olarak sicil verilerinin istatistiksel işlemlerinde kendine kullanım alanı bulur. Mahkeme defterleri yıllarca çok sayıda benzer olayın kayıtlarını aktarır. Bazı kayıt çeşitleri için - evlilikler, miraslar, satış senetleri- geniş bir veritabanı kolaylıkla oluşturulabilir. Evlilik kayıtları ve mehir, damat ve gelinin kökeni, onların sosyal statüleri gibi işlenen verilerden yüzlercesini toplamaktan daha değerli ne olabilir? Bu tarz bir araştırmadan hareketle toplumsal tabakalaşmayı ve araştırdığımız toplumsal hareketliliği betimlemeyi ümit edebiliriz.¹⁰

Öte yandan, bu tarz istatistiksel örneklere daha yakından bir bakış, yapılan bütün çabaları şüphe içerisinde bırakacak bir seri probleme neden olabilir. Öncelikle, örneklerimizin temsiliyeti hususunda çok az ipucuna sahibiz. Mahkemelere kimin niçin geldiğini gösteren türden malzemelere nadiren sahibiz. Asiller her zaman evliliklerini onaylatmak için mi gelirlerdi yoksa belirsiz nedenlerle mahkemeye gelmeye karar veren az sayıda seçkin tarafından mı temsil ediliyorlardı? Fakir insanlar mahkeme binalarını düzenli olarak ziyaret edebilir miydi yoksa onlar ağır ücretlendirmelerle caydırılır mıydı?¹¹ Yatay olarak birbirinden ayrılmış sosyal sınıflar mahkemeye girmede kendilerini özgür hisseder miydi yoksa bazıları yabancılaştırılmış mıydı? Sicillerdeki bir satış kaydı ya da bir evlilik kaydı kişiye vergi muafiyeti ya da devlet tarafından bir yardım alma hakkı verir miydi? Yerel “subaşı”, kılıcını insanların işlerini evlerinde halletmeleri yerine mahkemeye taşımaları için mi kullanırdı? Bilmiyoruz. Mahkeme kayıtlarından alınan örneklerin kapsamı toplumun her bir parçasını bir muamma olarak sunar. Örneğin nicel araştırmalarda çok

⁹ Aharon Layish, *Divorce in the Libyan Family* (New York: New York University Pres, 1991).

¹⁰ Bkz. Marcus, *The Middle East*, 203-07, özellikle 205'teki tablo; Tucker, “Marriage and Family in Nablus”.

¹¹ Bkz. Nelly Hana, “The Administration of Courts in Otoman Cairo,” a.e. (ed.), *The State and its Servants: Administration in Egypt from Otoman Times to the Present* (Cairo,1995) 46-47, Mısır'da mahkemelerin ücretlendirilmesine karşı Mısır halkının direnci üzerine.

popüler olan toplumsal tabakalaşmayı gösteren tablo ve grafik çeşitleri, örnek olayın yalnızca kendisini temsil edebilecek kadar çarpıtılmış olabilir.¹²

Yazılı kayıt ve bahsettiği gerçeklik ile hâkim kültürel normlar arasındaki ilişki de kantitatif yöntem için daha az problemli değildir. Kayıtlar asıl değeri verir mi yoksa bu değerleri belirleyen daha başka bir düşünme tarzı var mıdır? Örneğin Iris Agmon yüzyılın başında Hayfa ve Yafa'nın kadınları hakkındaki eserinde, damadın gelin adayına mehir olarak ödeyeceği kaydedilen paranın toplamının damadın gerçek ekonomik durumuyla (ve belki de ödenen gerçek parayla) bir alakasının olmayabileceği olasılığına dikkatlerimizi çeker. Büyük bir olasılıkla bu toplamlar, insanların, evlilikte şer'i eşitlik prensibine uygun olarak kaydedilmiş olması gereken, mahkemenin tercihlerine uygunluk isteğini gösterir.¹³ Bu akla uygundur, bu yüzden mahkeme kendi başına nüfusu uydurma ekonomik kategorilere bölmüştür ve insanlar mehir toplamını mahkeme ölçeğinin kendilerine ayırdığı ve çok nadiren gerçek ekonomik sınıflandırmaya uyan yere göre kaydetmişlerdir.

Yazılı kayıtlarla gerçek durum arasındaki bu uyuşmazlığı gösteren diğer örnekler Ido Shahr tarafından 1995'te yazılan Beer Sheva Shari'a'da verilmiştir.

Karısından ayrılan bir koca şahitlerin önünde karısının ailesinden mehri ve düğün sırasında yaptığı harcamaları geri vermelerini talep etti. İsteddiği yekûn açık olarak gerçek yekûnden daha fazlaydı. Kadının ailesi bu parayı vermeyi reddetti ve adam da onları boşanmayı mahkemede açıklamayacağını söyleyerek tehdit etti.

(sonuç olarak boşanan kadın arada kalacaktı. Bir taraftan boşanacak diğer taraftan tekrar resmi olarak evlenemeyecekti.)

Kadının ailesi adamı mahkemeye verdiklerinde, onunla ayrıldığını kabul etmek zorunda olduğunu anladı ve kadının babasıyla görüştü ve ikisi babanın kocaya boşanma karşılığında ödeyeceği para hususunda uzlaşmaya vardı. Bu aşamada çift mahkemeye gelerek kadı huzurunda şer'i kanunun tüm gereklerine göre boşandıklarını açıkladı. Mahkemeyi terk ettikten sonra adam anlaştıkları parayı kadının babasından aldı.

Yapılan uzlaşma tabi ki kadının gecikmiş mehrini ve bekleme sürecindeki nafakasını almasında ısrarlı olan şer'i kanuna aykırıydı. Bu illegal anlaşmadan kayıtlarda hiç bahsedilmemiş olduğunu söylemeye gerek yok.¹⁴

Şimdi aşağıdaki iki durumu karşılaştıralım. Birincisi XVII. yüzyılda Kudüs sicillerinden alınmış bir kayıttır. İkincisi Beer Sheva'da şer'i mahkemeden bir başka olay:

(1)

1100 H. (1689 M.) yılının Şaban ayında, Şafi bir kadının duruşmasında, Silvan köyünden Süleyman kızı Fatma babası Süleyman'ı mahkemeye verdi ve babasının onu kendi isteği dışında evlendirdiğini iddia etti. Kocası onunla yattıktan sonra onu boşadı. Sonra, babası onu hala reşit olmamasına rağmen yeniden evlendirdi. Bu ikinci evlilik Şer'i yargıç tarafından kaydedilmedi. İkinci eş henüz kendisiyle cinsel ilişkiye girmemişti fakat yine de evliliğin kendi isteği dışında yapıldığını iddia ederek iptal edilmesini talep etti. Hanefi mezhebinin kurallarına göre, "ergenin seçim hakkı" prensibine göre, kendi isteği dışında evlendirilen reşit olmayan bir kadın evliliğin iptali isteminde bulunma hakkına sahiptir.¹⁵

¹² Cf. Judith Tucker, "Ties that Bound: Women and Family in Eighteenth- and Nineteenth Century Nablus," in N. Keddie and B. Baron (eds.), *Women in Middle Eastern History* (New Haven, 1991). Tucker, 65 yılı kapsayan bir zaman diliminde, 9 sicilde, 107 evlilik kaydı bulmuştur. Bu kadar uzun bir zaman dilimi için bu sayı oldukça azdır. Tucker'ın varsayımı asiller fazla sayıdaydı. Tucker'a göre kaydedilen olaylar "özellikle önemli ve problemli olduğu düşünülenlerdir". Onun mantık çizgisi bazen totolojik görünür. Örneğin problemli olduğu açık olmasına rağmen, yazar bir taraftan sosyoekonomik ön yargının ne olduğuna keyfi olarak karar vermiş görünürken, diğer taraftan örnekten yola çıkarak sosyoekonomik sonuçlara varır. Ayrıca bkz. Würth, "A Sana'a Court," 330, yazar burada diğer istatistiksel veriler yoluyla mahkemeden alınan bir örnek ile Yemen toplumunun gerçek ekonomik tabakalaşması arasındaki ilişkiyi belirleyebilmiştir.

¹³ Agmon, "Women and Society". 107-11.

¹⁴ Ido Shahr, "Trilemma in Cout: the Shari'a Court in Beer Sheva as a Convergence Point of Three Systems" (yayınlanmamış seminer raporu, Ben Gurion University, 1996), 12-13.

¹⁵ Cf. "Talak", *Shorter Encyclopedia of Islam* (Leiden, 1961), 568-69; John L. Esposito, *Women in Muslim Family Law* (Syracuse: Syracuse University Pres, 1982), 35; RonShaham, "The Muslim Family in Egypt 1900-1955" (yayınlanmamış doktora tezi, The Hebrew University, 1991), 40-41, 53, 140.

Davadaki haklılığını ispat etmek için, babanın boşanan kızını ikinci kez evlendirmesi durumunda; kız bakire olmamasına rağmen henüz reşit değilse, reşit yaşa geldiği zaman evlilik kararının ilgası için başvuruda bulunma hakkını saklı tutar fetvasını gündeme getirdi. Bunun üzerine kadı, Fatma'dan evlilik akdinin reşit olmadan önce yapıldığına dair yemin etmesini istedi. Fatma yemin etti ve kadı evliliğe son verdi.

(2)

1995 yılında mahkemeye başvuruda bulunan bir kadın, henüz reşit olmadığı bir yaşta kendi iradesi dışında babası tarafından evlendirildiğini, artık reşit yaşa geldiğini ve kendisine dayatılan evliliği istemediğini belirterek, evlilik kararının ilgası için başvuruda bulundu. Sicil kayıtları kadı tarafından yöneltilen bir kaç soruyu ve bu sorulara kadın tarafından verilen cevapları aktarmaktadır. Ardından, kadının istek üzerine evliliğin ilgası kararını verdiği belirtilmektedir.

Mahkeme içinde ve dışında gelişen söz konusu olayı daha yakından incelediğimizde kızın, belki de kendi iradesi dışında, mahkemeye babası tarafından getirildiğini öğrenmekteyiz. Meğerse baba şu an boşanmış koca durumundaki damadının kızı ile berdel evliliği (kızların ya da kız kardeşlerin iki erkek arasında değiş tokuşu) ayarlamıştır. Gelin görün ki, söz konusu plan damadın sözünden dönmesiyle suya düşmüştür. Bunun üzerine sinirlenen baba hiç bir resmi müracaat yapmamıştır ama kızını mahkemeye yönlendirerek boşanma talebinde bulunmasını sağlamak yoluyla misillemeye bulunmuştur.¹⁶

Mahkemede hakkını arayan özgür ve kendine güvenli on yedinci yüzyıl kadınına yönelik ilk izlenimimiz yirminci yüzyıla ait bir örnekle tersine dönmektedir: katı bir erkek egemen imajın olduğu mahkemelerde boy gösteren kadınlarla bağlantılı olarak, kadının özgürlüğüne ilişkin elde ettiğimiz istatistik de anlamsızlaşmaktadır.

Bu kayıtları nicel araştırma için kullanmaya karar verdiğimizde, istatistiksel sonuçlar gerçekte olup biteni pek de yansıtmayabilir. Bu istatistikler, en iyi ihtimalle, 1995 yılında Beer Sheva'da yaşayanların şariat mahkemelerinde söylemeleri ya da yapmaları gerekenlerle ilgili varsayımlarını yansıtır.

Antropolojik araştırmaya dayanan ve hiç bir zaman ortodoks (Negev çölündeki bedevi kabileler gibi) olarak mütalaa edilmeyen bir grupla ilgili olarak kullanılan bu örneklerin arka planda tarihsel kanıt rolü oynamaları amaçlanmamıştır. Bu olayların küçük bir mahkeme salonunda yaşanmış yalnızca iki örnek olması bir yana, unutmamalıyız ki, modern çağda, özellikle de yirminci yüzyılda, sosyal yardım mekanizmalarının ortaya çıkışı, profesyonel avukatlık ve de bireylerle devlet arasındaki ilişkiye yönelik tamamıyla farklı bir yaklaşım gibi yargı sisteminde bazı temel değişimler meydana gelmiştir. Bununla beraber, söz konusu örnekler, kayıt ile bu kaydın taşıdığı düşünülen "gerçek" arasındaki makul uzaklığı gözler önüne sermektedir.

Asıl mesele *sicil* dış görünüşünün ardında yatan mahkeme salonu stratejileri hakkında nerdeyse hiçbir şey bilmememizdir. Yasal sistemin gerçek ya da hayali sınır ve sınırlamaları ve mahkemenin zorlayıcı gücünü dikkate alan kasti bir stratejileri olmaksızın insanlar nadiren mahkemeye gelir. Davalı ve davacı kendileri gerçeği görseler de bu strateji "gerçekle" uyuşmak zorunda değildir. Bazen tehlikeli de olsa, mahkemede olan, bu yüzden, bütün katılımcıların kârlarını katlamaya çalıştıkları bir takım kurallarla oynanan bir oyun sayılabilir.¹⁷ Oyunun yerel kurallarının ne olabileceğine dair bizlerin genellikle sadece belirsiz bir fikrimiz vardır. Bu tür bilgiler olmadan kayıtları yorumlarken zorlanırsınız bu yüzden onları gördüğümüz gibi kabul etmemeliyiz.

Miras kayıtlarına baktığımızda da benzer problemler ortaya çıkıyor: nüfusun hangi tabakaları, akrabalarının miraslarının mahkeme tarafından

¹⁶ Ido Shahr (Beer Sheva shari'a court, work in progress). Ayrıca bkz. Isaac Hollander, " Ibra' in Highland Yemen: Two Jewish Divorce Settlements," *Islamic Law and Society*, 2:1 (1995), 1-23.

¹⁷ Lawrence Rosen, *The Anthropology of Justice: Law as Culture in Islamic Society* (Cambridge,1989), 78-79. Rosen bazen diğer bir uca gider. "Onun" Sefrou'daki mahkemesinde neredeyse hiç yazılı belge yoktur.

denetlenmesine zorlanmıştır? Hangi gruplar mirasların kaydedilmesiyle ilgilenmiştir ve neden? Mirasçılar ölen kişinin tüm malının defterlere geçirildiğini garantilemiş midir yoksa sadece bir kısmını mı kayıt görevlilerine sunmuşlardır? İkinci durumda da, hangi kısımlar kayıt için sunulmuştur ve neden? Miras listelerinin farklı tip kayıtlarda farklı maddeler içerdiğine dair bazı göstergelerimiz vardır. Örneğin Cezayir’de bir sosyal sınıfla ilgili miras kayıtları miras kayıt defterlerinde listelendiğinde belli maddeler içerirken, hazine kayıtlarında farklı maddeler içerir.¹⁸

Kantitatif tarihçilerin pek çoğu bu sorunların farkındadır. Etkileyici bir çalışmada, 1700 yılı dolayları Şam halkını çok detaylı ve dikkatlice işledikleri istatistiksel bir ankette Colette Establet ve Jean Paul Pascual yaklaşık 30 yıllık bir süreci kapsayan 628 miras kaydını yeniden incelemişlerdir.¹⁹ Çalışmanın giriş bölümünde bu kayıtlarla ilgili problemleri ifade etmektedirler.²⁰ İlk olarak, nüfusun yüzde kaçının bu kayıtlarla temsil edildiğini bilmek zordur. Ayrıca sınıfın, cinsiyetin ya da azınlık durumunun az ya da çok ne oranda temsil edildiğini anlamının neredeyse imkânı yoktur. Ayrıca miras kaydı için ödenecek ve mirasın toplam tutarının % 5’i ile % 8’i arasında bir bedeli olan ağır bir vergi de vardır. Pek çok Şam’lı belki bu miras kaydından kaçabildikleri kadar kaçmayı denemiş ya da en azından kaydedilmiş olan mirası şüphe çekmeden küçülttükleri kadar küçültmüşlerdir. Bir başka problem de hangi değerli şeylerin kaydedildiği hangilerinin kaydedilmediğinin tam olarak bilinmesinin mümkün olmamasıdır. Pek çok durumda görülebileceği gibi ölüm tarihi ve miras kaydı tarihi arasında o kadar çok zaman geçmiştir ki

pek çok değerli şey ortadan kaybolmuştur.

Yazarlar örnek hakkında önceden yorumlarda bulunarak, bir “istatistik bürosu” nu taklit etmek niyetinde olmadıklarını, örneğin bizzat kendisinin, nüfusun tamamını temsil etmese de, istatistiksel olarak dikkatle gözden geçirilebilecek kadar büyük olduğunu vurgulamaktadırlar. Fakat eğer durum buysa böylesine titiz bir çalışmanın hedefi nedir? İstatistiksel olmayan, empresyonist (izlenimci) bir yaklaşım da aynı şekilde hizmet edebilirdi.

Satış işleri ve ticari alım satım işlerinin kaydı ile ilgili olarak da benzer sorular ortaya atılabilir. İnsanlar gerçekten alım satım işlerinde kayıtlı olan tutarı ödediler mi? Daha ağır bir vergi yükünden kaçmak için alım satım sırasında daha az bir tutar ödediklerini mi beyan ettiler? Kim bu satış işlerinden sorumluydu ya da kim değildi?²¹ Kantitatif araştırmanın temeli olarak yıllardır kullanılan her çeşit belge için bu tip sorular sorulabilir. Sicillere dayalı istatistiksel araştırma daima çok az sayıda araştırmacının hakkıyla incelediği bir takım önermelerden başlar. Veri külliyyatının kendisini ciddi olarak değerlendirmeye başlamadan önce, bir araya getirilmiş veri külliyyatını sayısız yoldan işleriz.

Sicilleri Nakletme

Yazım tarzı genellikle politik diplomatik ya da askeri tarihe uygun olsa da, tarihsel anlatım sosyal ve ekonomik tarihi de içeren pek çok araştırma konusuna uygulanabilir. Bir kurumun, sosyal sınıfın, bir fikrin gelişimi ya da bunların hepsi bu anlatım tarzına göre ele alınabilir. Sicili ilgilendiren araştırma stratejileri açısından gereklilikler şunlardır: (1) Belirli bir süreye atıfta bulunan mahkeme defterlerindeki malzemeyi incelemek. (2) Hikaye içerisindeki olay

¹⁸ Tal Shuval, “La Ville d’Alger vers la fin du XVIIIe siècle: population et cadre urbain” (yayınlanmamış doktora tezi, Université de Provence, Aix-Marseille, 1994), 15-30. On sekizinci yüzyıl Mısır’ında yönetici-elitin miras meselelerine müdahalesi üzerine. Bkz. Hana, “Administration of Courts”, 56-57.

¹⁹ Colette Establet et Jean-Paul Pascual, *Families et fortunes a Damas: 450 Fovers Damasains en 1700* (Damas, 1994)

²⁰ A.g.e., 28-34

²¹ Beyrut ve Şam’daki şeriat mahkemeleriyle ilgili araştırma yürüten Zouhair Ghazzal, toplumun ileri gelenlerinin toprakları kendi topraklarıyla birleştirip mülkiyetlerine almak için toprak sahipliği konusunda dikkate değer sayıda uydurma şikayetle karşılaşmıştır. (12. CIEPO sempozyumu, Prag 1996). Ayrıca bakınız Giovanni Levi “On Microhistory” Peter Burke (ed) *New Perspectives on Historical Writing* (University Park, PA, 1991). Levi, Ortaçağ İtalya’sında piyasa güçlerinin değil arsa fiyatlarının aile stratejilerini yansıttığını gösteren bir araştırmaya değinir.

örgüsündeki dizileri bulabilmek. (3) Olayların mantıksal sırasını düzenlemeye çalışmak.

Sicillere dayanan araştırmalarda yanlış olay zinciri ya da yanlış bir hikaye yaratmanın tehlikesi diğer kaynaklara dayanarak yapılan araştırmalardan daha büyüktür. Diğer kaynaklarla yapılan araştırmalarda önceki yazarlar tarafından durum araştırması (fact quarry) olarak oluşturulan ve toplanan kanıt parçalarına dayanan tarz bazen risk taşır. Bina edilen olayların bağlamı ve kendine has düzeni (sekansı) yok sayılabilir. Bu risk parçalanmış ve birbirleriyle bağlantısı olmayan kanıtlara dayalı kaynaklarla çalışılırken daha da büyür. Fakat genellikle kayıtlar arasındaki anlatım dizileri birbirine benzemezken, her kayıt kendi içinde çeşitli anlatım dizileri içerir. Yargıç bu anlatım dizilerini tartar inceler ve daima doğru olanı seçmez. Böyle bir olayda ilk önce, bazen iki ya da üç gelişigüzel örneği de birbirine bağlayan, bir anlatı keşfetmeye meylederiz. Daha sonra iddiamızı kanıtlayacak kanıt aramayı deneriz. Bu durum yapbozun parçalarını yok sayarken yerli yerine oturmaz.

Anlatı diziniyle ilgili önyargılarımız, tarihsel bir kayıt (kronik)²², bir seyahat hesabı, ya da bir biyografi gibi başka bir kaynaktan alıntı yapılmasıyla oluşmuş olsa da, sicili okuduğumuzda edindiğimiz kendi izlenimimiz bizi zihnimizde bir hikaye oluşturmaya yönlendirdiğinde de tuzaga düşme ihtimalimiz vardır.

Çay ya da kahve gibi bir ürünün bir şehre girişini örnek alalım.²³ Bu konuyla ilgili pek çok kaydı okuduktan sonra bu ürünlerin ilk kez mahkeme tarafından reddedildiği betimleyen bir anlatım olduğunda karar kılabiliriz. O zaman çay ve kahvenin yasaklanması doğrultusundaki uyarıları tanımlayabiliriz. Sonunda mahkemeyi halk baskısına

dayanamayan bir mahkeme olarak tasvir ederiz. Peki mahkemeye getirilen problemlerle duvarların ötesindeki dünyada hakim olan durumların arasındaki ilişkiyi gerçekten anlayabilir miyiz? Mahkemedeki olayların ve kararların etkisini gerçekten bilebilir miyiz? Gerçek hikaye yeni bir malı satmaya çalışan ve yükselen bir tüccar ailenin hikayesi midir yoksa kahvenin getirdiği sıkıntıların ve bu sıkıntılarla ilgili duruşmaların hikayesi midir? Mahkeme tarafından alınan kararlar duvarların ötesini de izah eden fiili süreçlerle dar bir kesişim kümesi oluşturur.

Ya da başka bir örneği ele alırsak, köy ve şehir arasındaki, şehirli ve göçebeler arasındaki ilişkiler nasıl ortaya çıkarılır? Bir taraftan, siciller üzerine çalışan bilim adamları iki grup arasındaki asırlık düşmanlığın işareti olan, köyler üzerine gerçekleşen bedevi saldırılarının yorumunun ne kadar çekici olduğunu bilir. Bu olaylar diğer kayıtlarda yazılı, genellikle daha az etkileyici olan ve köylülerle göçebeler arasındaki gündelik ilişkileri içeren olayları görmemizi engelleyebilir. Diğer taraftan, bedevilerle yapılan alım satım işlemleriyle ilgili mahkeme kayıtları iki grup arasında tam anlamıyla bir ortak yaşamın var olduğunu zannetmemize sebep olabilir.²⁴

Bütün bu çelişkili öyküler ve anlatılar, güç ilişkileri ve bu güç ilişkilerinin sicillerdeki yansımaları hakkında bütünsel bilgi sahibi olunmadan birleştirilmiştir. Pek çok davada ve olayda kadının ve vekilinin ne kadar bağımsız olduğunu da bilememekteyiz. Mahkemeye getirilen hangi olayların ve kadının verdiği hangi kararların otokrat yöneticilerce uzlaştırıldığı ve bu uzlaştırmaların kapsamı hakkında bilgisiziz. Siciller üzerine çalışan akademisyenler böyle şeyleri dikkate

²² Adil Manna, Mohley Yerushalayim mi beyt Farrukkh ve yehaseyhem im ha bedouin" in A. Cohen (ed), *Prakim be-toldot Yerushalayim be-reshit ha-tequfa ha-'othmanit* [Jerusalem in the Ottoman Period] (Jerusalem, 1979); Ze'evi, "The Sufi Connection: Jerusalem Notables in the Seventeenth Century" in *Aspects of Ottoman History (Scripta Hierosolimitana)* (Jerusalem, 1994), 126-42.

²³ Ayrıca bakınız Ralph Hattox, *Coffee and Coffee Houses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East* (Seattle and London, 1985). Ammon Cohen de yakın bir tarihte Tel-Aviv Üniversitesi'nde Ocak 1996'da Baer Forumu'nda kahve içmek üzerine etkileyici bir konferans vermiştir.

²⁴ Manna, "Moshley Yerushalayim", 209-24; Ze'evi, *An Ottoman Century*, 87-114.

alıyor görünmezler.²⁵ Pek çok araştırmacı nerdeyse her zaman, müzakerelerde sorduğu sorular söz konusu olduğunda kadının kendisinin önyargılı olmadığını ve kadının tek rehberinin şariat olduğunu zannetmektedirler.

Ayrıca mahkemenin bedevi halka karşı olan tutumunu bilmiyoruz. Bedevilerin mahkemeye ihtiyacı var mıydı? Köylüler vergi ödemekten kurtulmak için bedevi saldırılarıyla ilgili şikayetler mi uydurdular? Kırsalda çıkarları olan mahkeme memurları ya da yazıcılar tarafından köylülere yardım edilebildi mi? Bu gibi sorular sicillere dayalı tarih anlatımı yöntemini etkilememeli varsayımı, değişen durumlar karşısında kafamızı kuma gömmekle aynı anlama gelir.

Mikrotarih Yaklaşımı

Mikrotarih “hikayeci tarih” başlığı altında listelenebilir çünkü mikrotarih tekniği hikayenin hikayeci tarih tarzı içinde işlenmesini gerektirir. Bazı önemli farklılıklar vardır fakat amacımızı ilgilendiren en ciddi olanı kaynak malzemenin kapsamı, alanı ve kullanılan araştırma stratejisidir. Mikrotarih genellikle basit olarak detaylandırılmış olay kayıtlarına ya da zorlukla tarif edilmiş yer ve zaman mefhumuna atfeden kayıt dizilerine dayanmaktadır. Bu, küçük çaplı olayların detaylı analizi vasıtasıyla makrotarihsel eğilimlerin daha iyi açıklanmasının sağlanması anlamına gelen bir tarih yazımı anlayışıdır. Temel fikir Giovanni Levy’nin de dediği gibi “deneysel amaçlar için gözlemin kapsamını daraltmak”tır.²⁶

Bu özel tarih yazım tarzını seçenlerimiz şunu iddia edebilirler. Örneğin, küçük bir köyde yaşayan ve yerel bir fabrikada XIX. Yüzyılda teknolojinin

gelişmesiyle başa çıkmaya çalışan köylülerin detaylı bir tasviri, modernleşmenin getirdiği anlayış ve problemler hakkında diğer tarih yazımı türlerinden daha çok şey açığa çıkaracaktır.²⁷ Sicil araştırmalarında böyle bir strateji genellikle duruşma ve olayların, o dönemde pek çok mahkemede bulunması kolay olmayan cinsten detaylı kayıtlarının araştırılmasını gerektirmektedir.²⁸

Kantitatif ve hikayeci yaklaşımın kısıtlamalarına karşı duyarlı olan pek çok tarihçi, bir kaynağı yukarıda zikredilen bariz tuzaklara düşmeden kullanmaya imkan verecek başka araştırma yolları aramaktadır. Bu noktada mikrotarih kusursuz bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Mikro ölçekli araştırmalar, hikayeci tarzın hikayelerinin uzun dizi serilerinden kaçınarak ve kantifikasyonun (ölçme) şüpheli istatistiklerinden de sakınarak, çok daha az bir kanıt gövdesinin derin incelemesine odaklanır. Burada kaynakların isteğe bağlı seçimiyle ya da çarpık istatistiklerle ilgili bir soru olamaz. Spesifik kayıt dizileri pek çok durumda tam ve kesin olarak seçilir çünkü bu kayıt sıradan bir kayıt değildir. Çoğu kez tarihçinin dikkatini çeken olağandışı bir şey vardır. Belirgin eşsizliğiyle bizi umutlandıracak, bizim bazı şeyleri daha açık bir şekilde görmemize yardım edecek, incelenen dönemle ilgili bize daha iyi bir açıklama sağlayacak bir şey. Tarihçi bu noktada sonuçları makroskopik (çıplak gözle görülebilen) bir alana aktarmanın zorluğunu dikkate alması gerektiğini mutlaka aklında tutmalıdır.²⁹

Mikrotarih mahkeme arşivlerinde doğmuştur. Carlo Ginzburg, Natalie Zamon Davis ya da Emmanuel Le Roy Ladurie’nin çalışmaları gibi bu tarzda yazılan çalışmaların en bilinenlerinden bazıları büyük ölçüde Avrupa Engizisyon Mahkemesi

²⁵ Son zamanlarda yapılan bir çalışmada, Nelly Hanna, Osmanlı döneminde Mısır’da kadınların statüsünün, halkla ve yönetici elite olan ilişkilerinin defalarca değiştiğini ve bu değişikliklerin mahkemenin çalışmasını da etkilediğini göstermektedir. Bkz. Nelly Hanna, “The Administration of Courts in Ottoman Cairo” 44-59.

²⁶ Giovanni Levi, “On Microhistory”, ayrıca İtalyan mikrotarih anlayışının gelişimi ile ilgili ilginç değerlendirmeler için bkz. Carlo Ginzburg “Microhistory: Two or Three Things that I Know about It” Critical Inquiry, 20 (Autumn 1993), 10,35.

²⁷ a.g.e., 33.

²⁸ Mikrotarihsel anlayışın örnekleri aşağıdaki çalışmalarda bulunabilir: Cf. Ammon Cohen, *Economic Life in Ottoman Jerusalem*; Iris Agmon, “Women and Society”; Dror Ze’evi, *An Ottoman Century*.

²⁹ Ginzburg, “Microhistory: Two or Three Things” 33.

kayıtlarına dayanmaktadır.³⁰ Müslüman toplumunda mikrotarihsel araştırmalarda şer'i mahkeme kayıtlarından daha uygun bir kaynak varolabilir mi?

Bu tip araştırmalar için en iyi kaynakların gerçekten sicil kayıtları olduğuna inanmama rağmen öyle görünüyor ki sicil kaydı incelemelerinde de tarihçiler için en az diğer iki tarih yazım tarzında olduğu kadar çok tuzaklar var. Bir kere şunu söylemek gerekir ki birçok dönemde İslam mahkemelerinin dava prosedürüne göre olayların arka planı ve güdülenmelerle ilgili sorular önemsizdir. Cinayet, ırza geçme yada mahremiyetin ihlalini de içeren pek çok olay tartışmanın yararı için değil de okuyucunun kontekstin aslını anlaması için sunulur: Toprak sahibi kişi bir çiftçi (*fallahin*) tarafından öldürüldü; iki köy arasında silahlı bir mücadele patlak verdi; bir kadın kocasından boşanmayı talep etti; bir kızın kazayla öldüğü rivayet olundu.³¹ Bütün bu olaylar sanki mekanda ve zamanda asılı kalmış gibidir. Suçlananlar neredeyse hiçbir olayda suça sebebiyet veren olaylar hakkında ya da güdüleriyle alakalı olarak sorgulanmamıştır. Pek çok olayla ilgili olarak kayıtlarda mahkemenin kararı dahi kayıptır. Bu kayıtları inceleyen bir araştırmacı hüznün verici bir şekilde sadece 'olay şu tarihte sicillere gerektiği gibi yazılmıştır' gibi kısa cümleler bulur.

Yansıtılması gereken sosyal gerçeklik ve sicillerde verilen hikaye arasındaki gözle görülebilen boşluk sebebiyle sicillerde anlatılanlarla gerçekte olanlar arasında farklılık olduğu hissi artar. Erken dönemlerdeki olaylarla ilgili olarak bu boşluğun tam niteliğini tanımlamak çok zordur çünkü özel bir takım durumlarda mahkemede olup bitenle ilgili olarak zannımızı çürütecek ya da doğrulayacak kanıt nadiren sahibizdir. Burada tekrar Beer Sheva Şer'i Mahkemesi'nden sahne arkasına gizlice bakarak faydalanabiliriz. Sene 1996:

Bedevi bir çift yıllar önce özel olarak yapılmış olan bir boşanmayı tescil ettirmek için geldiler. Karı-koca her ikisi de bir boşanmanın gerçekleştiğini kabul ettikten sonra kadı kadına şeriata göre alması lazım gelen mehrini (al mahr al mu'ajjal) alıp almadığını sordu. Kadın almadığını söyledi. Kadı bunun üzerine boşanmayı geçersiz ve hükümsüz ilan etti. Mahkemede herkesin aynı anda konuştuğu ve bağıştığı bir karmaşa başladı. Tam bu sırada şer'i avukatlardan biri her iki tarafın da mahkeme salonunu terk etmesini ve bir uzlaşmaya varılmasının denenmesini önerdi. Kadı oturuma ara verdi.

Yarım saat sonra çift geri döndü ve aralarında bir anlaşmaya vardıklarını mahkemeye bildirdiler. Bu anlaşmaya göre: Kocasını boşandığı eşine mehir olarak 5000 şekel (İsrail'in para birimi) para ve üç aylık nafaka ödeyecekti. Ayrıca ev kadının mülkiyetinde kalacak ve en küçük çocuğun vesayeti çocuk ergenlik çağına gelene kadar annede olacaktı. Sonuçta boşanma karara bağlandı. Bu olay ve uzlaşma sicillere kaydedildi.

Daha sonra mahkeme salonunun dışında gerçekleşen kısa bir tartışma başka bir gerçeği ortaya çıkardı. Koca görüldüğü kadarıyla resmi olarak başka bir kadınla evliydi. (devlet kanunen sadece bir eşe izin vermektedir). Adam daha önceden de biri Gazze şeridinden olmak üzere gayri resmi olarak iki farklı kadınla daha evlenmişti. Bu iki evlilik yerel teamül hukukunca (örf adet hukuku) ve ayrıca şer'i hukukça da tanındı. Adam gayri resmi olarak evli olduğu bu kadınlardan biriyle resmi olarak evlenmek amacıyla ilk eşini resmi olarak boşamak isteğiyle mahkemeye geldi. Gazzeli eşin İsrail vatandaşlığını alabilmesi için eşlerin değişimine ihtiyaç duyuldu. Bu yeni anlaşma ile adamın boşadığı eş yine adamın evinde kalacaktı. Ayrıca adam bu resmi boşanma sonucunda bir de ek kazanım elde edecekti: Adamın boşanmış olduğu kadın Sosyal Güvenlikten özel bir ödenek ve üzerine yapı bina edebileceği bir arsa almaya hak kazandı.³²

³⁰ Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms* (London, 1980); Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillau: Catalans and Catholics in a French Village, 1294-1324* (London, 1978); Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre* (Cambridge, Mass., 1983)

³¹ Örnekler benim kendi çalışmamdan seçilmiştir: Death of a landowner (toprak sahibinin ölümü): *Kudüs sicilleri* vol.168: 354,356; vol. 171: 396. Villages and Tribes fight (köylerin ve kabilelerin savaşı): 107:no. 102, 231. Divorce (boşanma) *Nablus sicilleri*, 1:55;*Kudüs sicilleri*:107: 260; 177:46;183:137; 201: 325. Death of a girl (kızın ölümü): 181: 116; 191: 67; 183: 227.)

³² Shahr, "Trilemma in Court", 8-9.

Burada sunulan bu hikâye mikro tarih araştırmaları için, İsrail'deki bedevi vatandaşların sosyal ve kültürel sorunları, bu insanların bu gibi problemleri halletme yöntemleri, mahkeme salonu içinde ve dışında yaşadıkları dramlar, şer'i mahkemedeki üç hukuk sisteminin gizemli uyumu ve karmaşık gerçekliği meydana getiren sayısız nükteli kısa hikâye üzerinde duran bir kaynak olarak hizmet edebilir.

Mahkemenin yazılı kaydı görüldüğü üzere uzun ve detaylı olsa da bizi sadece boşanmanın gerçekleştiği, mehir ve nafakanın ödendiği konusunda bilgilendirmektedir. Aslında yazılı belgede geçen olaylar haricinde başka hiçbir şey gerçekleşmemiş değildir. Söz konusu kayıt, olayın tarafları ya da şahitlerince anlaşıldığı şeklin tam zıttıdır.

Tekrar vurgulanmalıdır ki tasvir edilen olay, hikâyenin yazılı kaydının haricinde, olası değişik tasvirlerinden sadece birisidir. Bir çiftin ayrılık kararı aldığı ve boşanmak için mahkemeye başvurduğu açık bir senaryo herhangi bir zaman ve mekânda gerçekleşebilirdi. Sanaa mahkemesine yönelik araştırmasında, Anna Würth böyle bir vakayı nakletmektedir³³. Fakat bir hikâyenin değişik tasvirlerinin muhtemel olduğu -ve gerçekte muhtelif zaman dilimlerinde muhtelif koşullarda gerçekleştiği- gerçeği bize, sicil kayıtlarının hikâyenin yalnızca küçük bir bölümünü yansıttığını göstermektedir. Dolayısıyla bu gerçek, bizi herhangi bir kaydı olduğu gibi kabul etmekten alıkoymalıdır.

Ayrıca, bazı kayıtların toprak mülkiyeti ve mali konulara dair aslında hiç vuku bulmamış bazı şeylere resmiyet kazandırmaya dönük bir çabanın sonucu olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmalıyız. Bazen kadı sicillerinde, bir vakıf yöneticisi (mütevelli) tarafından kaynakların tahsisine karşı,

asıl amacı vakıf senedi ya da vakfiyenin yasallığından emin olmak olan bir davanın kaydına rastlanmaktadır. Diğer taraftan, diğer bir belgeden hareketle, biz bir mahkemede tartışma konusu edilen bir mülkün gerçekte sicillere kaydedilen fiyat üzerinden satılıp satılmadığını; ya da bir duruşmanın, bir arsanın özel mülkiyet olarak kayıt altına alınıp alınmadığından emin olmak için sahnelenip sahnelenmediğini bilebilir miyiz?³⁴ Hatta zimmetine para geçirmekle ya da başka bir suçla suçlanan biri hakkında açılan bir davanın gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da sadece devlet görevlileri tarafından gelecekte işlenecek bir cinayeti meşrulaştırmayı gaye edinen yasal bir kurgu olup olmadığını da sorabiliriz.

Mikro tarih yazarken, dolayısıyla, biz önceki iki modele göre daha sağlam bir zemin üzerinde durmuyoruz. Hatta tek bir kaydın sosyal gerçeklikle ilişkisi yüzeyseldir ve bütün bir olasılıklar kümesi – sade bir yansımadan tam bir anlaşılma- kendisini okuyucuya sunar.

Sözcüklerin Zaman ve Mekânda Yolculuğu

Biz ayrıca, kaleme alınan kayıtların ne ölçüde mahkemede hazır bulunan davalı, davacı ya da şahitlerin iddia ya da şahitlik ifadelerini (ki doğrudan sözün sahibinden alınıyor olsa bile) yansıttığı konusunda da şüphe duymalıyız. Sözler, ifade edildikleri andan sicile kaydedildikleri ana kadar, uzun bir mesafe kat ederler. Sözcüklerin yolculuğu, meram henüz kadıya ifade edilirken başlar. Osmanlı döneminde, en azından 19. yüzyıla kadar, Hanefi mezhebine mensup kadılar şer'î mahkemelerdeki davaların büyük bir çoğunluğunu yönetmişlerdir. Bu kadıların çoğu, ana dilleri nüfusun çoğunluğu tarafından konuşulmayan bir dil olan Türkçeyi konuşan Rumî'lerdir.³⁵ Arap topraklarındaki çoğu mahkeme vakalarında davalı ve davacıların iddiaları

³³ Bkz. Anna Würth, "A Sana'a Court," 321. Gerçek sorun ve mahkeme kaydı arasındaki boşluğa dair diğer bir dava tasviri için bkz. agm., 334.

³⁴ Levi, "On Microhistory." Şam ve Beyrut mahkeme arşivlerindeki benzer örneklere dikkatimi çektiği için Zouhair Ghazzal'e minnettarım.

³⁵ Abdul Karim Rafeq, *The Province of Damascus 1723-1783* (Beyrut, 1970), 43. Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century* (Beyrut, 1982), 119. Nelly Hana, "Administration of Courts," 45.

Türkçeye; kadının davanın taraflarına yönelttiği sorular da yerel dile mütercimler aracılığıyla çevrilmiştir.³⁶

Dava süreci boyunca şüphesiz mütercimlerin çoğu, kadını dava konusuna yönelik keskin kavrayışı ve hukuk bilgisi ile etkilemek istemiştir. Çeviri esnasında çoğu mütercim, ifadeleri şer'î üsluba uyarlayarak çevirmiş ve yeniden şekil vermiş olmalıdır. Dolayısıyla bir olaya dair basit tasvirler, kadının zaten yabancı olmadığı bir çeşit hukuk terminolojisiyle ifade edilmiştir. Bu mütercimlerin bazılarının, kadına mevcut sorunun çözümüne yönelik olarak hukuki tavsiyede bulunabilecek kadar bilgi sahibi olmuş olabileceği de düşünülebilir.

Davacı ve davalılar birkaç kez dinlenip, kadı tarafından tarafların iddiaları özetlenerek sicile kaydedilebilecek şekilde kısaltılmıştır. Tam bu noktada, sözlü ifadeler yazılı ifadelerle çevrilirken, diğer bir dönüşüm yaşanır. Böyle bir süreç yalnızca farklılığın kurala dayalı olduğu Arapça'ya münhasır değildir, bilakis diğer dillerde de söz konusudur. Mahkemede cereyan eden sözlü diyaloglar, söz konusu ikili çeviri sürecinden sonra özgünlüklerini kaybederek artık tanınmaz hale gelmişlerdir. Mevcut yazılı kültür, mahkemenin hukuk terminolojisinde ısrarı ve şer'î mahkeme tarafından kabul gören oldukça kısa kayıt formatı, serbest sözlü ifade dünyasının önünde aşılabilir bir engel teşkil etmiştir.

Peki bu, mahkemedeki sözlü diyalog sürecinde yolun sonunu mu göstermekteydi? sorusuna kesin bir cevap veremiyoruz. Mahkemede cereyan eden dava kaydının, ne zaman ve nerede -duruşma esnasında ya da hemen duruşma sonrasında mı- kadı siciline kaydedildiğini ve ne zaman ve nerede, kâtip tarafından yazıldıktan kaç gün sonra sicile kopya edildiğini bilmiyoruz. Bazı vakalarda davacı ve şahitlerin imzalarının gerçek olduğu görünmektedir; ama diğer örneklerde imzalar gayet açık bir şekilde aynı el -muhtemelen müstensihnin kendisi- tarafından

metne eklenmektedir. Zaten, ancak çok sonraki dönemlerde metinlerde imzalara (kalem ya da parmak izi aracılığıyla) rastlanmaktadır.

Son olarak, çoğu teknik terimin anlamı zamandan zamana ve mekândan mekâna köklü değişiklikler göstermiştir. “Bâliğ” (reşit, erişkin) kavramı, her yerde aynı anlama mı sahip olmuştur; ya da zihinlerde her zaman aynı çağrışımları mı uyandırmıştır? “Ta’zir” sözcüğü asıl olarak “paylama” ve “kınama” olarak algılanmış, ama bazı zaman ve mekânlarda ise “dayak cezası” ya da şer'î hukukta kadının ihtiyarına bağlı olarak verilebilen diğer bir ceza şekli olarak anlaşılmıştır. “Sadâk” terimi, Layish’in de doğru bir şekilde işaret ettiği gibi, şer'î ve örfî hukukun ikisinde de mehir anlamında kullanılmış, ama her bir sistemde “mehir” ya da “başlık parası” olarak farklı şekillerde yorumlanmıştır.³⁷ Çoğu şer'î mahkeme kayıtları yerel örfî hukukun açık etkisinde olduğu için, sicillerde birbirini takip eden kayıtlarda yer alan aynı terimler bile farklı anlamlarda kullanılabilmıştır.

Aslında, bizim sürekli olarak yaptığımız bir şeydir ikili çeviri. İlk olarak, bir kavram tarihsel ve antropolojik olarak çevrilir -kavrama daha erken bir dönemin hukukçuları tarafından verilen belli bir anlamdan o kavramın kültürel ve yasal bağlamda sahip olduğu anlama-; ardından da kaleme alındığı asıl dilden dilimize tekrar çevrilir, her çevirinin aslında bir yorum olduğu akılda bulundurulur.³⁸

Sicil kayıtları, “saf gerçekliği” sayısız yollarla gizleyen iç içe gömülü anlam katmanlarını, kişisel çıkarları ve yorumları içerir. Ancak, bu gömülü anlamlar o gerçekliği anlayabilme ve yorumlayabilmenin yeni yollarını açar. Bu sürecin doğasına ilişkin daha detaylı bir araştırma olmaksızın, gerçekte yaşananların sicillere kaydedilinceye kadar olan süre içerisinde hangi ölçüde değişmiş olabileceği noktasında sağlıklı bir değerlendirme yapamayız.

³⁶ ibid. Bkz. ayrıca Layish, *Divorce in the Libyan Family*, 3.

³⁷ Ibid.

³⁸ Bkz. White, *Justice as Translation*, 239-41.

Araştırma İçin Yeni Bir Yol Haritası

Sanırım şimdi, Osmanlı döneminde Müslüman topluluklar hakkındaki araştırmalara bulunabileceği katkıları küçümsemeksizin -tabii ki zayıflıklarını da göz önünde bulundurarak- çalışmamızın şu ana kadar ki sonuçlarını ortaya koyma zamanıdır. Bütün kaynaklar gibi siciller de çalışılmalı ve anlaşılmalıdır. Tarihçiler şu anda önlerinde engel olarak gördükleri şeyi, üzerine bilgi inşa edebilecekleri yeni bir temele dönüştürebilmek için kendileri açısından çok büyük önemde bir kaynak olan sicillerdeki mevcut güçlükleri kabul etmeli ve belki de odaklandıkları konuları biraz değiştirmelidirler.

Buraya kadar olan tartışmalar ve örneklerden de gayet açık bir şekilde anlaşılacağı gibi, sicil kayıtları mutlak “doğru” ya da “yanlış” olarak sınıflandırılmazlar. Hatta göreceli “gerçeklik” içeriğine sahip olarak da nitelendirilemezler. Her mahkeme, ya da en azından her bölgesel mahkeme kümesi, ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Ayrıca, bu ayrıma dayalı değerlendirmeler, her dönem için de ayrı ayrı yapılmalıdır.

Şimdiye kadar hakkında çok az çalışma yapılmış çeşitli alanlar var ki detaylı bir araştırma, şer’î mahkeme kayıtlarının bize bu alanlarda bulunabileceği katkının değerlendirilmesi konusunda yardımcı olabilecektir. Bunlar, kaynağın kendisinin etrafında yoğunlaşan ortak bir merkeze sahip, kaynağın duvarlarının arkasındaki kültür ve topluma uzanan daireler olarak görülebilirler. Bizim ilk ilgileneceğimiz husus, bir metin olarak kaynağın kendisinin dilbilimsel ve edebi özelliklerini göz önünde bulundurarak, *sicil* olmalıdır: nasıl bir edebi üslup kullanılmıştır? Neden diğer birçok üslup yerine bu üsluplar tercih edilmiştir? Bu üsluplar mekândan mekâna değişmekte midir ya da her yerde aynı temel çizgiyi mi takip etmektedir? Ayrıca, imparatorluk

merkezinin dayattığı hâkim bir yazım tarzının olup olmadığı ya da her bir yerel mahkemenin kendine özgü bir tarz ve belgelere yansıyan bir teferruat seviyesine sahip olup olmadığı da merak edilebilir?³⁹ Bu kategorideki diğer sorular, sözlü bir diyalogun doğrudan ya da dolaylı olarak sicile kaydedilirken düzenlenmesinde ya da davacının iddialarına ilişkin bizzat yazarın tasdik ya da itirazının ifade edilmesinde kullanılan edebi araçlarla ilgilidir. Böyle bir sorgulama, bizi aynı kadı sicilinde yer alan el yazılarındaki farklılıkların sebeplerini ve bunların buraya kadar bahis konusu edilen vakalarla bağlantılarını araştırmaya sevk edebilir.

Kadılar ve mahkeme prosedürleri de doğrudan yazılı kayıtlarla bağlantılı olan ikinci dairede değerlendirilebilir. İmparatorluk merkezindeki kadılar hakkında -eyaletlerdeki kadıların tersine- sağlam bir bilgi temeline sahibiz.⁴⁰ Kadılar ve nâibler hakkında -onların eğitimleri, dilleri ve siyasi düşüncelerine yönelik- prosopografik (grup biyografisine dayalı) bir araştırma, tarihsel bir kaynak olarak farklı zaman ve mekân dilimlerinde kaleme alınan *sicil* kayıtlarına dair yorumları da doğrudan etkileyebilir. Dikkate alınması gereken diğer bir mahkeme prosedürü de mütercimlerin oynadıkları rol ve davaların sonuçları üzerindeki etkileridir.

Hukuki süreçte çeşitli hukuk mekteplerinin (mezhep) oynadıkları rolü de sistematik bir şekilde çalışmalıyız. Herhangi bir mezhebe bağlı bir kadı ya da müftünün, ihtiyaç duyduğunda neredeyse hiçbir şüphe duymadan mezhep değiştirebildiğini biliyoruz. Diğer yandan, reayanın da taraf olduğu davaların kendi lehine sonuçlanabilmesi ya da kendi hakkında daha hayırlı olabilmesi için kendi geleneksel mezhep bağlılığında ısrar etmediği ve hatta bazen mezhep değiştirdiğine dair bazı göstergeler var.⁴¹ Bu ve

³⁹ Bkz. Würth, “A Sana’a Court,” 327. Burada, kâtip ve kadıların titizlik derecesinin sicillerdeki kayıtların detay düzeyi konusunda belirleyici bir unsur olduğu, yazarın dikkatini çekmiştir.

⁴⁰ Cf. Richard Repp, *The Mufti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy* (London, 1986); Madeline Zilfi, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulama in the Postclassical Age (1600-1800)* (Minneapolis, 1988).

⁴¹ Bkz. Lutz Wiederhold, “Legal Doctrines in Conflict: The Relevance of Madhab Boundaries to Legal Reasoning in the Light of and Unpublished Treatise on Taqlid and Ijtihad,” *Islamic Law and Society*, 3:2 (1996), özellikle 249-59; Hanna, “Administration of the Courts,” 53-54. 17. yüzyıl Kudüs sicillerini ve ayrıca bazen yeni bir makam ve mevki elde edebilmek ya da bir toplumsal sorunu çözebilmek için mezheplerini değiştiren ulemaların biyografik sözlüklerini okurken bu izlenimi destekleyici bulgulara rastladım. Bkz. Muhibbi, *Khulâsat al-âthâr fî a’yân al-qarn al-hâdî ‘ashar* (Kahire, tarihsiz.), cilt 1, 145, 394, 408; cilt 2, 134-136, 233; cilt 3, 212.

benzeri sorulara cevap bulmaya yönelik daha fazla araştırma, bize davanın taraflarınca dava boyunca takip edilen stratejiler hakkında yeni bakış açıları sunabilir.

Üçüncü dairede, şer'î mahkemeler de kurumlar olarak daha yakından analiz edilmelidir. Bu mahkemeler nasıl bir yapıya sahipti? Nasıl bir iç hiyerarşi söz konusuydu ve zaman ve mekâna bağlı olarak nasıl bir değişim göstermekteydi?⁴² Kâtipler kimlerdi? Nasıl bir eğitim almışlardı? Nasıl bir sosyal çevreye mensuptular ve bu mensubiyet ile yerel siyasette oynadıkları rol arasında nasıl bir etkileşim vardı? Diğer taraftan, şer'î mahkemelerde görevli çok sayıda yardımcı memur da bulunmaktaydı - *muhzırbaşılar* (davacı ve davalıların mahkemeye celp edilmesi vs. gibi mahkeme prosedüründen sorumlu memur), *subaşılar* (kamu düzeni ve asayişin temininden sorumlu memur), *muhtesipler* (çarşı ve pazarlarda ticaretin İslam hukukuna uygun olarak yürütmesinden sorumlu memur), *kayyâlbaşılar* (aynî vergilerin ve vergiler alınırken ürünün ağırlığının tespitinden sorumlu memur), udûl (resmi mahkeme şahitleri), şuhûdü'l-hâl,⁴³ ve mahkeme ile toplum arasındaki diğer araçlar. Mahkeme içi ve dışı süreçlerde rol oynayan görevliler ile kadı arasındaki karmaşık ilişkiyi ve aracı memurları toplumun geri kalanına bağlayan sosyal ağları aydınlatmaya yönelik bir çalışma yapılmalıdır.

Bu arabuluculuk soruları bizi, dördüncü ve son daireye yani mahkeme ve bir bütün olarak toplum arasında var olan çok yönlü bağımlılık konusuna götürmektedir. Tam da burada çoğu, yerel nüfus ve mahkeme arasında var olan temel güven (ya da

güvensizlik) ile ilgili olan sorunlar söz konusudur.⁴⁴ Belki burada, toplumun çeşitli kesimlerinin mahkemeye başvurma amacı; kadı ve mahkeme görevlilerinin yerel nüfus üzerinde sahip olduğu gücün niteliği ve insanları evlilik ve ticaret akitlerini mahkemede kayıt altına aldırma mecbur edebilme kudretleri hakkında sorular sorulabilir. Ayrıca, biz farklı konumlardaki insanların devleti temsil eden mahkeme görevlilerinin beklentileri doğrultusunda hareket etmeleri karşılığında ne gibi yararlar sağladıkları konusunu da araştırabiliriz.

Bütün bu araştırmalar, betimleyici antropolojide hâlihazırda süren araştırmalarla da desteklenmektedir. Lawrence Rosen'ın Fas;⁴⁵ Brinkley Messick'in Yemen⁴⁶ ya da Ido Shahar'ın Negev bedevileri⁴⁷ hakkındaki çalışmaları gibi çalışmalar, yazılı mahkeme kayıtları ile toplum arasındaki değişken ilişkiyi belirlemek için ihtiyacımız olan yeni bakış açılarını bize sağlayabilir. Olası diğer yollar, yasal koşullar ve yasal koşullarda hukuki sürece konu olan belirli bir hususta yaşanabilecek değişiklikler açısından şer'î mahkeme ve toplum arasındaki ilişkinin araştırılması olabilir. Fıkıh usulünün değişen rolü hakkında Wael Hallaq'ın;⁴⁸ ya da İsrail'de seküler miras hukukunun şer'î mahkemelerin dinî hukuk alanına dâhil edilmesi ve Libya'da şer'î mahkemelerin yerel örfî hukuku da kapsamı⁴⁹ hakkındaki Aharon Layish'in çalışmaları, muhtelif güncel ve tarihsel alanlardaki ilişkileri daha açık bir şekilde tanımlamamıza yardımcı olmaktadır. Layish, ayrıca, '*sociolegal*' olarak adlandırdığı bir yöntem aracılığıyla mahkeme kararlarındaki şeriat ve örfün ayırt edilmesini de önermiştir.

⁴² Bkz. Brinkley Messick, *The Calligraphic State: Textual Domination and History in a Muslim Society* (Berkeley: University of California Press, 1993), 187-92.

⁴³ Aharon Layish, "Dar 'Adl-Symbiosis of Custom and Sharî'a in a Tribal Society in Process of Sedentarization," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 19 (1995), 198-213.

⁴⁴ Würth, "A Sana'a Court," 330.

⁴⁵ Rosen, *The Anthropology of Justice*.

⁴⁶ Messick, *The Calligraphic State*.

⁴⁷ Shahar, "Trilemma in Court".

⁴⁸ Wael Hallaq, "From fatwâs to Furû': Growth and Change in Islamic Substantive Law," *Islamic Law and Society*, 1 (1994), 17-56. "Usûl al-Fiqh: Beyond Tradition" *Journal of Islamic Studies*, 3:2 (1992), 172-202.

⁴⁹ Cf. Aharon Layish, *Divorce in the Libyan Family*; aynı yazar, "Bequests as an Instrument for Accommodating Inheritance Rules: Israel as a Case Study," *Islamic Law and Society*, 2:3 (1995), özellikle 308-310.

Yakın zamanda yayımlanan bir kitapta Haim Gerber, mahkemelerin belli gruplar ya da sınıfların lehine kararlar alıp almadığını bulmak için duruşma sonuçlarının sayısal bir değerlendirmesini teklif etmektedir. Gerber kendi araştırmasında, kadıların verdikleri hükümlerin istatistikî olarak toplumun zayıf kesimlerinin (kadınlar, zımmîler ya da sıradan vatandaş) lehine olduğunu görmüştür. Muhtelif zaman ve mekânlardaki mahkeme kararlarının söz konusu dengeler açısından incelenmesi, tarihsel kayıtların değerinin ölçülmesi konusunda bize daha sağlam bir temel sağlayabilir, ama niceliğin yukarıda belirtilen sorunlu doğasından dolayı böyle bir araştırma, aşılabilir sorunlar da doğurabilir.⁵⁰

Nitekim siciller üzerindeki bazı tarihsel çalışmalar bu kaynağa yönelik eleştirel bir yaklaşım tarzını doğurmuştur. Iris Agmon'un Hayfa ve Yafa hakkındaki çalışması⁵¹ bunlardan biridir ve aynı yorum Mahmud Yazbak'ın Hayfa hakkındaki eseri için de geçerlidir.⁵² Her iki kaynak da *sicil* odaklı bir araştırma için okuyucuya temel araçları sağlama çabasıdadır. Yazbak, sayısal olarak mahkemede boy gösteren insanları ve bu insanların nüfusun geri kalanına oranını tespit etmiş; bazı yerlerde zaman zaman şehir nüfusun hemen hemen dörtte birinin bir şekilde davalık olarak mahkemeye başvurduğu sonucuna ulaşmıştır. Agmon, Hayfa ve Yafa mahkeme kayıtları arasındaki içerik ve üslup farklılıklarını belirlemiş ve kadınların mahkemede

yarar sağlamak için kullandıkları çoğu stratejiyi tarif etmiştir. Cezayir belgeleri üzerinde çalışan Tul Shuval ise hazinedeki (*beytî' l-mâl*) ve mahkemedeki miras kayıtları arasında bir kıyaslamada bulunarak bu aynı görevi gören iki kaynak arasındaki farklılıklara işaret etmiştir.⁵³ Böyle bir karşılaştırma, örneğin Memlük mahdar (*mahkeme tutanağı*) kalıntıları ile Osmanlı sicilleri arasında tarihsel olarak da yapılabilir.⁵⁴

Yukarıda bahsedilenler gibi araştırmada yaşanabilecek sorunlar, engel olarak görülmemelidir. *Sicilleri* konu edinen daha kapsamlı bir çalışma, tarihçiler olarak ortaya koyduğumuz ortak çabaya katkıda bulunacaktır. Birincisi ve en önemlisi, böyle bir çalışma bizi yeni ve umut verici bir çalışma alanına sürükleyebilir: sadece 'toplumu' anlamaya dönük çalışmalar için bir araç değil aksine kendi içinde bir amacı olan kültürel bir ürün olarak *sicil*. Mahkemenin işleyişi -mahkeme görevlilerinin menfaatleri, sözlü bir ifadenin yazılı bir metne dönüşme süreci, ilgili bütün tarafların takip ettikleri stratejiler, sosyal normlar ve din kuralları arasındaki ilişki- dikkate değer etkileyici tarihsel bir resim oluşturur. *Sicil kayıtlarını* araştırmak sanılandan daha fazla yarar sağlayabilir ve bu araştırma bir proje olarak belki de somut ve gayet açık bir sosyal gerçekliği olduğu gibi anlama çabasından daha az değerli de değildir.

⁵⁰ Haim Gerber, *State, Society and Law in Islam* (Albany: State University of New York Press, 1995), 56-57.

⁵¹ Iris Agmon, "Women and Society" (bkz. yukarıdaki örnekler)

⁵² Mahmud Yazbak, "Haifa in the Late Otoman Period, 1870-1914" (yayınlanmamış doktora tezi, Hayfa Üniversitesi, 1992)

⁵³ Shuval, "La Ville d'Algers," 15-30.

⁵⁴ Yehoshua Frenkel'e bu hatırlatması için müteşekkirim.